

Skog, träd och buskar i Äskhult

Historisk hävd och framtida skötsel

LÄNSSTYRELSEN
HALLANDS LÄN

Rapporten är skriven på uppdrag av Kulturmiljöenheten, Länsstyrelsen Halland
Text: Krister Larsson och Gunilla Simonsson, ALLMA Natur & Kultur, 2010

Meddelande 2013:3

ISSN 1101-1084

ISRN LSTY-N-M--2013/03--SE

Framsidas bild är tagen från utmarken över Djupakärr och mot byn i söder. Baksidesbilderna visar Äskhults får på utmarksbete, med Svinsjön respektive byn i bakgrunden.

Samtliga bilder i rapporten är tagna av författarna.

INNEHÅLL

INLEDNING	4
ÄSKHULTS SKOGSHISTORIA	5
Äskhultsborna och omvärlden.....	5
Träd och skog i Förlanda socken.....	7
Flottans besiktningsmän beskriver skogen.....	9
Bönderna avverkade kronans ekar – ett arv från dansktiden.....	11
Surskogen producerade värdefullt klenvirke.....	13
Ett landskap format av människor.....	15
Ljungheden kunde vara rik på träd och buskar	16
Träd och skog i Äskhult	18
Inägomarken hade ”ekeskog” och ”surskog”	19
Kalvhagen.....	21
Utmarken.....	22
SKÖTSELSYNPUNKTER.....	25
Allmänt.....	25
Inägomarken.....	26
Hårdvallsängen – den torra ängen	26
Sidvallsängen – den blöta ängen	27
Kalvhagen.....	29
Utmarken.....	30
Bete.....	30
Bränning.....	30
Bevara ursprunglig gran	31
REFERENSER.....	32

INLEDNING

Äskhult med omgivande marker skyddades som naturreservat 1997 och arbetet med att i större skala restaurera ett äldre kulturlandskap inleddes. Under 2004 ombildades området till kulturresevat vars syfte är ” att bevara Äskhults by, en för landet unik kulturhistorisk helhetsmiljö, samt att återskapa och levandegöra ett kulturlandskap med bebyggelse, bytomt, inägor och utmark som det gestaltade sig strax före den agrara revolutionen och storskiftet 1825-27. Målet ska vara att så långt möjligt restaurera hävdformer, markanvändning och fredningssystem för tiden före den agrara revolutionen och därmed åstadkomma en agrarhistorisk helhet med stora krav på äkthet. ”

I skötselplanen för kulturresevatet anges att en kontinuerlig kunskapsuppbyggnad ska ske så att restaureringsarbetet kan utföras med hög kvalitet och att det för vissa områden därför behövs mer detaljerade utredningar eller vårdplaner. Syftet med denna utredning är att belysa Äskhults skogshistoria samt skogens och trädens betydelse för försörjningen i dessa delar av Förlanda socken i norra Hallands inland, före agrara revolutionen. Utredningen ska utgöra underlag för upprättande av en detaljplan för hur restaureringsarbetet i Äskhult ska ske med avseende på förekomsten av träd och buskar i markerna, vilka vedväxter som ska gynnas eller röjas bort och hur de ska hävdas (stubbskottsbruk, hamling, uppkvistning, betesskydd etc.).

Eftersom äskhultsborna, liksom alla andra människor, genom historiens gång varit påverkade av och delaktiga i en omvärld har detta i sin tur också präglat deras nyttjande av träd och skog. Därför finns det i denna utredning ett kapitel om just ”Äskhultsborna och omvärlden”. Av samma skäl förs också, i ett par avsnitt, ett mer allmänt resonemang kring den halländske bondens inställning till kronans träd, dvs ek och bok, och skötseln av den egna, livsnödvändiga vardagsskogen – ”surskogen”.

Det som idag brukar kallas ”Äskhults gamla by”, och som är skyddat som kulturresevat och byggnadsminne, omtalas i äldre handlingar som kronohemmanet Stora Eskhult eller Eskhult nr 1 (ett helt mantal). Detta hemman bestod före storskiftet av fyra lika stora hemmansdelar eller gårdar på 1/4 mantal vardera, som hade sina åkrar och ängar i ägoblandning. Efter storskiftet 1827 fick varje gård sina inägor samlade, medan utmarken förblev samfällad fram till laga skiftet som fastställdes 1869. Fortfarande kallas gårdarna ”Göttas”, ”Bengts”, ”Derras” och ”Jönsas”, namn med ursprung i 1700-talet.

Väster om Stora Eskhult ligger gården Lilla Äskhult (även kallad Slätten) som tidigare varit ett frälsehemman på 1/6 mantal och som nu är privatägd och inte ingår i kulturresevatet. Lilla Äskhults inägor gränsar till Stora Äskhults men de låg, inom det tidsskede som är aktuellt i detta sammanhang, inte i ägoblandning med varandra. Detta framgår av storskifteskartan från 1825 och dessutom av skatteköpshandlingar från 1793 där Lilla Äskhults inägor beskrivs som ”enstakade”. I det följande används Äskhult som ett samlingsnamn för de fyra gårdar (Eskhult nr 1) som ingår i kulturresevatet Äskhult.

ÄSKHULTS SKOGSHISTORIA

Äskhultsborna och omvärlden

Det finns många "eländesbeskrivningar" från 16-, 17- och 1800-talet som ofta på ett drastiskt sätt beskriver armodet på den halländska landsbygden och som fått gälla som sanningar långt in i vår tid. Visst var de flesta människor fattiga med dagens måttstock, medellivslängden var betydligt kortare än idag och krig samt epidemier av kolera och andra sjukdomar skördade många offer. Den ofta framlagda bilden av den eländige hallänningen är dock alltför ensidig och har också i senare tid reviderats och nyanserats ganska grundligt. Nutida forskning inom historia och arkeologi visar att hallänningarnas tillvaro tidigt i historien präglades av mångsyssleri och en god förmåga att anpassa försörjningen till omvärldens förändringar. Ofta bedrevs verksamheter utanför överhetens ramar eller förmåga till kontroll, vilket förmodligen varit en starkt bidragande orsak till att mycket också "glömts bort" i tidigare historieskrivning.

En omfattande handel med varor började i Europa redan under järnåldern och en regional uppdelning av produktionen av olika slags varor började tidigt. I vissa trakter, exempelvis på den skånska slätten, fick åkerbruket en allt större betydelse och man producerade ett överskott på säd som kunde investeras i andra varor. I Halland innebar utvecklingen i stället att åkerbruket minskade i betydelse under medeltiden och att boskapsskötsel, skogsnärings, järnhantering, textilframställning och transporter (körslor) blev viktigare för försörjningen. Att enbart använda åkrarnas avkastning som ett mått på hallänningens levnadsstandard blir då missvisande.

De omålade trähusen i Äskhult kan för oss moderna besökare ge en bild av armod och underutveckling, men de måste sättas in i sitt historiska sammanhang och i den anda som rådde när denna typ av byggnader hade sin tid. För två hundra år sedan var detta vanliga bondgårdar i denna del av landet, inte några "fattigstugor".

Under 1700-talet hade denna utveckling gått långt och hallänningarna var skickliga hantverkare med textilier, trä och järn och man hade sina specialområden som varierade från trakt till trakt. Från Förlanda finns bland annat uppgifter om att man utöver åkerbruk och boskapsskötsel sysselsatte sig med sjöfart, linnevävnad, att spinna garn (både män och kvinnor) och att det fanns skickliga snickare och timmermän.

Den nordhalländska sjöfarten upplevde under senare delen av 1700-talet sin mest gynnsamma period och många arbetstillfällen skapades både till sjöss och på land. Den viktigaste orsaken till att sjöfarten blomstrade var att sillen kring 1750 återkom till Bohusläns kustnära

fiskevatten och att den mest betydande sillfiskeperioden i historisk tid därmed tog sin början. Förutom den stora inhemska förbrukningen exporterades flera miljoner tunnor bohuslänsk sill till övriga Europa under perioden, som varade ett stycke in på 1820-talet då sillen drog sig längre ut till havs igen.

Sillfisket gav också andra försörjningsmöjligheter och det var många hallänningar som fick säsongarbete vid sillsalterier och trankokerier i Bohuslän. Den halländska allmogen högg också tunnstäver av bok till de tunnor som sillen packades i och tunnstavshuggningen av timmerbogar gick som en timmerfront, från norr till söder, genom de halländska bokskogarna. Att hugga tunnstäver blev ett lönsamt hantverk för den som var skicklig med yxan och 1753 var bland annat fyra äskhultsbor inkallade till tinget anklagade för att olovligen ha fällt ett antal bogar, kanske med tanken att hugga upp dem i stäver. Boken var kronans träd fram till 1793 på krono- och skattejord, men inte på frälsets marker och äskhultsbönderna blev därför frikända när de framförde att träden fällts på frälsehemmanet Östra Öxareds skog efter tillstånd från dess ägare *"Herr Landtssekreteraren Cervin"*.

I stort verkar den halländska allmogens materiella standard ha förbättrats under 1700-talet och början av 1800-talet och detta resulterade bl.a. i att byggnadsbeståndet på många gårdar renoverades eller förnyades, vilket skedde även i Äskhult. Många bönder friköpte sina gårdar från kronan eller adeln och man investerade en del av sina inkomster i prydnadsföremål, fickur, kopparkärl, fina textilier med mera. Detta framgår bland annat av bouppteckningar och arkeologiska utgrävningar, som ger en mer positiv bild av den tidens levnadsstandard jämfört med det armod som många andra beskrivningar ger intryck av. En orsak till att man fick det bättre var naturligtvis också att freden kommit för att stanna till denna krigströtta gränsbygd.

Bengts lada renoverades 2004 med en del nya bärande delar av ek som huggits i Äskhults marker. Ladan är byggd med mesula-konstruktion som innebär att mittställda stolpar bär upp takåsen.

En förklaring till att många av de skriftliga källorna ger en så negativ bild är med stor sannolikhet att hallänningarna under krigsåren hade lärt sig att det gick att få lättnader av olika slag om man kunde övertyga centralmakten om att man levde i svår nöd och inte klarade fler pålagor. Inte minst under första tiden som svenskar, efter freden i Brömsebro 1645, blev hallänningarna skickliga på att förhandla till sig lägre skatter med nöden som argument och det argumentet utnyttjade man även långt senare.

En sammanfattande bild av situationen i Äskhult under andra halvan av 1700-talet och fram till tiden för storskiftet på 1820-talet är att försörjningsläget sannolikt ljusnade och man fick bland annat ekonomiska möjligheter att rusta upp och förbättra byggnadsbeståndet. Folket i gårdarna var mångsysslare med boskapsskötsel och hantverk, både textilier och trä, som viktiga näringar och man bedrev även åkerbruk, men inte som huvudnäring. Här fanns också bönder med förtroendeposter, både nämndeman och riksdagsman och man kunde säkerligen föra sin talan. Skog och träd, som man hade både på inägor och utmark, var en viktig försörjningsresurs som nyttjades för ett flertal ändamål.

Träd och skog i Förlanda socken

Naturgeografiskt ligger Äskhult och Förlanda socken i gränzonen mellan den södra lövskogsregionen, där ädellövskogar naturligt är den dominerande skogstypen, och den södra barrskogsregionen, där både ädellövskog och barrskog med gran och tall naturligt har stor utbredning. För att få en bild av Äskhultsbornas tillgång på skog och träd för 200 år sedan räcker det inte med att hålla sig inom de marker som idag är skyddade som kulturresevat invid gårdarna utan man måste se på den stora, då samfälliga utmark som sträckte sig över hela Förlanda socken mellan gårdarna och deras inägor. Här hade man möjlighet att släppa betesdjur och att hämta virke och andra naturtillgångar.

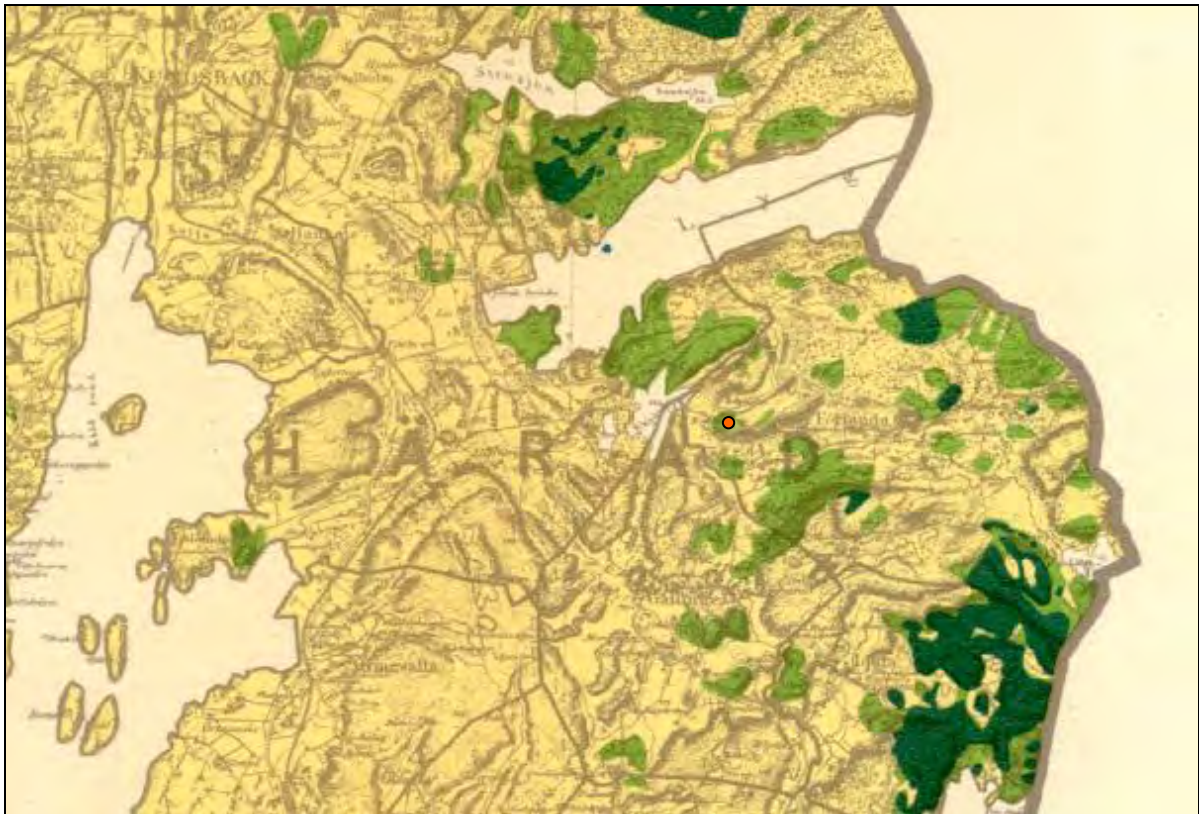
På utmarken fanns två större skogar som Äskhult hade del i. Viktigast var den gemensamma sockenskogen, Sönnerskogen (även kallad Langelid skog), som låg en halvmil från Äskhult i socknens sydöstra del invid Västgötagränsen. Den utgjorde tillsammans med Idala skog, som angränsade i söder, ett av norra Hallands största skogsområden. Sönnerskogen var en blandskog med bland annat ek och gran. Norr om Äskhult, på andra sidan gränsen till Fjärås socken, låg Lygnerskogen, en stor ädellövskog med ek och bok. Här hade Äskhultsborna rätt att släppa djur på bete och förmodligen även att hämta klenvirke från vissa mindre surskogar. Från slutet av 1700-talet finns också uppgifter om några uppväxande tallskogsdungar på utmarkerna som sockenborna själva tillsammans ”fridlyst” för framtida timmerbehov.

Det finns många historiska källor, både kartor och skriftligt material, med uppgifter om skogstillståndet i Förlanda socken. De är upprättade i olika syften och därmed inte heller alltid helt samstämmiga. Vissa källor är starkt färgade av ”eländes-argumenten” och det finns, som tidigare nämnts, anledning att vara försiktig med uppgifter från skattningskartor och protokoll och liknande handlingar som tillkommit på överhetens initiativ i syfte att undersöka skatteunderlaget (förmågan att betala skatt) hos allmogen. De innehåller inte sällan starka underdrifter, inte minst angående sådana tillgångar som var lite svårare för kronans tjänstemän att själva kolla upp, t.ex. timmer, torv, fiskevatten etc på de ofta vidsträckt utmarkerna. Även ”Hallands Landsbeskrivning 1729” visar sig till viss del vara en sådan typ av källa, vilket är förklarligt med tanke på att den tillkommit på överhetens (landshövding Bennets) initiativ.

Från Stora Björnåsens höjder på utmarken norr om Åskhult öppnar sig milsvida vyer över ett numera tätt skogbevuxet landskap. Övre bilden är tagen mot nordväst och gränsen för Åskhults marker, och sockengränsen till Fjärås, går i det öppna kärret med Gravsjön i mitten (kallades Glattekärr på 1800-talet, trol. efter glättig i betydelsen 'ljus, öppen'). På andra sidan kärret fanns förr den stora, betade ädellövs-kogen Lygnerskogen (ek och bok), på marker som idag domineras av slutna tallskogar. Den nedre bilden är tagen åt sydost mot Sönnerskogen och Västergötland i fjärran. För 200 år sedan bestod vyernas förgrunder av betade hedmarker.

De viktigaste källorna till denna beskrivning av skogstillståndet i Förlanda socken och Äskhult är äldre lantmäterikartor med protokoll, framförallt för storskiftet av socknens utmark 1798-99 och storskifte av Äskhults inägor 1825-27, samt de noggranna ekinventeringar av hela länet som gjordes av flottans tjänstemän åren 1791-93 och 1825. Ljunghedarna hade stor utbredning i norra Halland vid denna tid och i synnerhet i de kustnära delarna av landskapet saknades ofta större skogsområden. På Carl Malmströms karta ser man, vilket också de skriftliga källorna tyder på, att Förlanda var en ovanligt trädrik socken i dessa trakter.

Carl Malmströms (1939) karta över skogens utbredning ca 1850. En jämförelse med andra skogskällor visar att den ger en översikt över var det fanns större skogar med timmerträd i Förlanda socken även 50 år tidigare (sockengränsen ses som en mörkare linje väster om Äskhult, som är markerat med en röd punkt). Skogar som innehöll mycket barrträd är mörkgröna och fanns främst på utmarkerna, bland annat den stora Sönnerskogen i sydost som anslöt till Idala skog i söder. Skogar markerade med ljusgrön färg var lövskogar med mest bok på utmarkerna och mest ek på inägorna kring gårdarna, bland annat i Äskhult. Mellan skogsområdena dominerade ljunghedar, men här fanns också en hel del brännved och annat virke att hämta i form av enbuskar och glesare stående lövträd och tallar samt i sur- eller buskskogar som sköttes med ett mer eller mindre metodiskt stubbskottsbruk.

Flottans besiktningsmän beskriver skogen

Det landskap som Äskhultsborna kunde blicka ut över från Ulvaklippornas eller Björnåsens höjder för 200 år sedan var helt olikt dagens. På de bergiga höjderna mellan gårdarna fanns vidsträckta ljunghedar, som på vissa ställen troligen var helt kala och på andra ställen beväxade med ett växlande inslag av enbuskar, tallar, björkar, ekar, bokar med mera. I norr på andra sidan sockengränsen såg man den stora ädellövskogen Lygnerskogen och i sydost skymtade man Sönnerskogen längst bort på utmarken.

Detta är en bild som framkommer i flera källor och en av dessa är de protokoll som fänriken Johan Magnus Polheimer skrev i oktober 1791 då han och en skeppstimmerman under drygt en vecka red runt i Förlanda socken och besiktigade all mark som inte ägdes av adeln. Deras uppdrag var att med kronstämpel märka ut och fridlysa alla ekar, bokar och furor som var av omedelbart eller framtida intresse för flottan. Polheimer noterade inägornas lövrikedom och menade att Förlanda socken *"har den bästa, ömnoaste och grofvaste ingerdes eke skog i detta härad, den står i lugn och god jordmån ibland hassel, björk, ahl, litet tall, gran och ene samt växer här ömno, på steniga branter och morager, uti i en lös svart skogsjord"*.

Förlanda var den socken i Halland där han hittade i särklass flest ekar lämpliga till skeppsvirke, totalt 11 750 stycken varav 613 var färdiga timmerträd medan övriga anges som tillväxande (mindre än 30 cm diameter). Han anger också att Sönnerskogen bland annat innehöll flera tusen unga och vackra ekar, de var rent av så många att de *"omöjelige kunde räknas"*, och att hela sockenskogen därför blivit fridlyst från all enskild ekavverkning. I övrigt anges att sockenskogen *"består af helt ung Tall, Gran, Ene, Ahl, Björk och någon enda oduglig bok"*.

Det kan tyckas onödigt att sockenskogen behövde fridlysas från ekavverkning med tanke på att eken då var kronans träd och inte fick avverkas utan tillstånd. Bönderna brydde sig dock inte alltid om detta, vilket också antyds av följande kommentar av Polheimer om den ekskog som fanns på inägorna: *"för 100 à 50 år sedan har i denna skog bekommit fullgodt virke af flere sorter, hvaraf böndernas byggnader af groft eke visar prof"*.

Polheimer fridlyste 1791 många ekar i Förlanda socken genom att kronstämpla dem. Bilden visar en kronstämpel på ett gammalt ekvrak vid Rossared, i Fjärås socken.

En del av de stämplade ekarna fick rötangrepp och blev odugliga som timmerträd på grund av stämplingen.

År 1825 gjordes ännu en noggrann ekinventering i Halland för flottans räkning, denna gång av översten vid flottans konstruktionskontor, Johan Aron af Borneman. Nu bokfördes alla ekar, inte bara de som var dugliga till skeppsvirke, och Borneman räknade in 18 072 ekar av olika slag i Förlanda socken, klassificerade som ”*vrakekar, knutekar, risekar, topptorra ekar eller ekebuskar.*” Endast sex stycken var intressanta som skeppsvirke, och hans kommentar om ekarna i socknen är att ”*eken (här är) allmänt kortvuxen hamlad, frostsprucken etc*”. Borneman noterade också att tidigare stämplingar inte sällan orsakade röta. Vad som för övrigt hänt med alla de tusentals tillväxande ekar som Polheimer fridlyste drygt trettio år tidigare är oklart, men förmodligen har huvuddelen av dem nyttiggjorts för olika ändamål av bönderna, trots att det var förbjudet. Uppgifterna om att eken ofta var hamlad bekräftar också att yxorna användes flitigt på eken.

Bönderna avverkade kronans ekar – ett arv från dansktiden

I Sverige beslutades år 1558 av Gustav Vasa att all ek och bok (liksom andra bärande träd) skulle vara kronans egendom eftersom de var av stort värde till skeppsvirke och för ollonsvinbetet. Dessa regler gällde dock inte för adeln som fick fortsätta att använda de bärande träden fritt på sina marker. För boken upphävdes dessa bestämmelser 1793 och för eken delvis 1830, men på kyrkans boställen levde de kvar ända till 1934.

Även i Danmark, som Halland tillhörde fram till freden i Brömsebro 1645, fanns sedan länge liknande regler men där var det i praktiken bara grövre träd (timmerträd/högskog) som kronan eller adeln gjorde anspråk på. Allmogen hade av gammal hävd rätt att avverka de klenare träden (lågskogen) av alla trädslag, även bok och ek, något som alltså gällde även den halländska allmogen. I fredsfördraget lovade drottning Christina att hallänningarna, under hennes och efterkommande svenska regenters styren, skulle få behålla sina privilegier från dansktiden. Så blev det också fram till 1683, då Karl XI:s stormaktsambitioner inte längre gav utrymme för någon särbehandling och svensk lag infördes fullt ut i Halland. Därmed upphörde formellt också den gamla sedvanerätten att avverka klenvirke av bok och ek utan tillstånd från kronan.

Uppgifter om ”*ekebuskar*”, ”*buskekar*”, ”*bokebuskar*” etc. i de halländska markerna är dock vanliga i de skriftliga källorna även efter att böndernas gamla danska rätt hade upphört och det finns också många klagomål från myndighetshåll över att allmogen inte respekterade fridlysningen av ek och bok. Det är uppenbart att hallänningarna under hela 1700-talet utnyttjade framför allt eken för stubbskottsbruk, på samma sätt som man handskades med andra lövträd (se vidare i det följande avsnittet om ”*surskogen*”). Spåren efter stubbskottsbruk av ek och andra lövträd finns fortfarande kvar i Äskhult, liksom i många andra trakter.

Bornemans vittnesmål om att ekarna ofta var hamlade visar att man även var längre upp på stammarna med sina yxor och högg ner grenar (sidohamling), så ekarna inte skulle skugga för mycket i åkrar, ängar och betesmarker, och man högg också uppe i kronorna (topphamling). Som *knutekar* betraktades med all sannolikhet uppkvistade ekar som skjutit nya skott på stammen när grenar huggits bort och som sedan efter varje gång de kvistats upp på nytt blivit allt mer knutiga.

Risekarna är förmodligen i första hand ekar med korta stammar och vida kronor, ”*sparbanksekar*”, formade genom nedhuggning av grenar och toppskott i kronan. Det verkar inte ha förekommit någon mer regelbunden hamling för lövtäkt av ekar motsvarande den som

Bilderna visar två typer av ekar som var vanliga för 200 år sedan. I mitten på den övre bilden syns en flerstamig "buskek" som vuxit upp genom stubbskott. Den växer i slutningen mot slätterkärret, nordost om gårdarna i Äskhult.

Eken till vänster är topphamlad och står strax nordväst om parkeringsplatsen i Äskhult. Den är nu frihuggen och omgivande mark betas.

kunde ske med ask, lind och vissa andra lövträd, utan det har handlat om en mer oregelbunden nedhuggning av grenar. Anledningen till topphamling av ek kan ha varit att man ville få en vidare krona som producerade mer föda åt ollonsvinen samtidigt som man fick grenar till bränsle och annat. En annan anledning kan ha varit att dryga ut tamboskapens vinterfoder under år med dålig höskörd eller kalla vintrar när höet började sina. Ekarnas knoppar, brommen, är ett uppskattat foder och när djuren fått sitt kunde man ta resten som ved.

De skriftliga källorna ger ett intryck av att man från myndighetshåll visserligen klagade på allmogens huggningar av ek och bok, men samtidigt inte ansåg sig ha någon större möjlighet att stoppa dem. Bönderna kunde få ekar lagligen utsynade, framförallt till byggnadsvirke, och även Äskhultsborna fick en del sådana. År 1731 till exempel fick, enligt tingsprotokoll, flera bönder i Äskhult tillstånd att avverka ekar för att hugga till "stabbar" att användas till förstärkning av husgrunderna. Stabbe är en äldre skoglig term för den nedersta och tjockaste delen av stammen (på upp till ett par meter) av lite grövre träd och kunde användas synonymt med t ex *tjock påle, stolpe, avhuggen trädstam, stubbe* etc. Man fick även sämre, toptorra ekar, "ekeskantar" utsynat till byggnadsvirke.

Förutom att hugga ekar utsynade av kronan kunde man också köpa eller byta till sig ekar från frälsets marker och det var svårt för de statliga skogstjänstemännen att bevisa olovlig huggning förutom om någon togs på bar gärning. I halländska myndighetshandlingar från denna tid finns talrika uppgifter om stubbar efter olovligt avverkade ekar och bokar ute i markerna, i de flesta fall utan att gärningsmannen kunde lokaliseras. Antalet tingsprotokoll från 17- och 1800-talet angående olovlig huggning är ändå förhållandevis många, vilket får ses som ytterligare ett bevis på en synnerligen frekvent verksamhet.

Surskogen producerade värdefullt klenvirke

Begreppet ”surskog” var välkänt för den halländska allmogen fortfarande mot slutet av 1800-talet och termen dyker också upp då och då i äldre skriftliga handlingar, t.ex. i protokollen till äldre lantmäterikartor. Denna skog var en värdefull resurs som, om den sköttes rätt, gav god produktion av lätthugget klenvirke och i många trakter var det från surskogen man fick huvuddelen av virket till både bränsle och stängsel. Det var allmogens egen skog som myndigheterna visade lite intresse och förståelse för och oftast har den inte ens markerats på äldre kartor (även om den nämns i det tillhörande protokollet). Myndigheternas intresse var framförallt riktat mot skogar med grova träd och värdefullt timmer och på många äldre kartor, där skogens utbredning markerats, är det oftast bara timmerskogar och större ädellövskogar som var värdefulla för ollonsvinbetet som tagits med. Det går följdaktligen inte att tolka äldre kartor som att allt som inte är skogmarkerat var ljunghed eller annan kalmark – det kan ha funnits mycket skog och träd även i dessa delar, men sannolikt inte timmerskog.

Surskogens virkesproduktion bygger på att stubben efter avverkade lövträd lätt skjuter nya skott, ofta många skott på varje stubbe, som efterhand kan växa till sig och bli en bukett med flera stammar. Kommer stubbskotten för tätt kan de gallras ut till ett lagom antal stammar som sedan skördas efter ett antal år för att nya skott ska växa upp osv. För varje gång man skördar stammarna växer stubbringarna till sig i omkrets och kan nå ansevärliga dimensioner (i Skåne har man hittat stubbskottsringar med en omkrets på 14-15 meter). Antal år mellan varje

Surskogen producerade värdefullt klenvirke och växte ofta på ställen där mulen, lien eller årdret hade svårt att komma till, både på torra och fuktiga marker. På bilden är det stubbskott av ask som spirat invid ett jordfast block i åkrarna sydväst om gårdarna i Äskhult.

Den här typen av flerstammiga askar var förmodligen betydligt vanligare i Förlanda-trakten än hamlade askar som producerade lövfoder.

skörd varierade beroende på behoven. Behövde man lövhö till fåren eller vidjor för korgflätning skördades stubbskotten med bara ett eller två års intervall, medan ved och stängselvirke kunde få växa i 20-30 år. Man kunde också låta stubbskotten bli äldre än så för att få lite grövre virke, men då fick man också ta med i beräkningen att stubbarnas förmåga att skjuta nya skott försämrades efterhand.

I Segerdahls "Handledning för skogars indelning, afverkning och återsådd" från år 1843, kan man läsa att stubbskotten av al inte bör få bli mer än 30 år gamla och björkskotten inte mer än 20 år, om surskogen ska kunna ge högsta möjliga avkastning vid regelbunden skörd. Eken behåller sin skottskjutningsförmåga vid högre ålder och kan ha betydligt längre huggningsintervall. Detta, och mer därtill, kände naturligtvis den halländske bonden till ännu för 200 år sedan. I de historiska källorna dyker de stubbskottsbrukade lövträden upp som exempelvis "ahlebuskar", "björkebuskar" eller "buskeker" och även som "hässlen", dvs hasselbuskage, som bl.a. producerade taktäckningsvirke till byggnader med halmtak.

Längre söderut i Europa, exempelvis i Tyskland och England, bedrev man ett renodlat stubbskottsbruk (coppicing) i så kallade skottskogar för att få maximal virkesproduktion, medan det i sydvästra Sverige oftast kombinerades med höskörd i ängarna (stubbskottsängar). Spår efter stubbskottsbruket i gammal ängsmark kan fortfarande ses överallt i det halländska landskapet. I inlandet, i "gammelsvenska" landskap som t. ex. Västergötland och Småland där vinterklimatet var bistrare än vid kusten, var det vanligare att man i stället hamlade ängarnas lövträd för att dryga ut vinterfodret med lövhö (hamlingsängar).

På prins Karls karta från 1846 över Sveriges skogar ser man att Färlanda socken då var rik på buskskog, dvs. surskog. Äskhult är markerat med en röd prick. Byn hade också del i Sönnerskogen (S på kartan), som tillsammans med Idala skog bildade ett av norra Hallands största skogsområden vid denna tid.

Av äldre handlingar framgår att surskogar förr var mycket vanliga i Förlandatrakten. På den äldsta samlade kartan över Sveriges skogar, kronprins Karls karta som gavs ut 1846, finns ett par större skogsområden markerade i Förlanda socken medan hela socknen i övrigt är markerad som "*buskskog*" - ett annat namn för surskog. På kartan är Förlanda den socken i norra Halland som har mest buskskog. Det halländska underlaget till kartan togs fram av lantmätaren Hugo Fredrik Löhr och han redovisar i sin beskrivning att surskogen växer ymnigt i hela den halländska skogsbygden, framförallt på inägorna, "*der den vill förståndigt begagnas*". I ängen kunde surskogen dessutom betesfredas, t.ex. genom att djuren vallades eller tjugrades när de gick där på efterbete. På utmarken blev den mer skadad av de betande djuren men kunde växa upp framförallt i kärren som ofta inte är lika attraktiva för kreatur och andra djur. Att i stort sett hela Förlanda socken är markerad som buskskog antyder att den förmodligen var ett vanligt inslag även på de delar av utmarken där ljungheden dominerade.

Ett landskap format av människor

Lien och *årdret* framhålls ofta som de redskap som tillsammans med *mulen* har format det gamla kulturlandskapet. I trakter där lövtäkten hade stor betydelse och det fanns rikligt med hamlade lövträd nämns även *lövkniven*. Stora delar av kulturlandskapet hävdades dock med ett redskap som i sammanhanget nämns alltför sällan, nämligen *yxan*. Genom historien har den, främst under vinterhalvåret, varit bondens mest använda redskap och ljuden från yxhuggen hördes vida omkring. Ibland handlade det bara om att röja fram nya öppna marker eller ljusluckor eller att hugga enstaka träd som råkat spira någonstans i markerna, men oftare handlade det om en målmedveten hävd med stubbskottsbruk av träd och buskar för att ständigt kunna skörda och producera virke för särskilda ändamål.

Förutom att producera virke var träd och buskar viktiga för att motverka att åkrar, ängar och betesmarker blev utmagrade i en tid när gödsel var en stor bristvara. Genom att hålla en väl avvägd balans mellan träd, buskar och öppna ytor kunde man få en förhållandevis hög produktion i ängar och betesmarker utan tillförsel av gödsel utifrån. Vid avverkning eller beskärning av vedväxter fick man en röjgödslingseffekt och en högre avkastning under några år. Vedväxternas förmåga att "gödsla" marken har utnyttjats av människor under tusentals år genom att utarmade marker fått växa igen och samla på sig ny näring under en tid. Det uppbyggda näringsförrådet kunde sedan utnyttjas när marken åter röjdes upp. En annan fördel med att ha ett väl avvägt inslag av träd och buskar är att lokalklimatet blir bättre genom att vedväxterna bryter av kalla vindar och ger lä och värme.

När man studerar äldre kulturlandskap som fortfarande hålls öppna med slåtter eller betande djur är det slående att de flesta lövträd och buskar står i stenrösen, utmed stengårdsgårdar, i steniga eller branta slänter, i sankmarker och på liknande ställen där *lien* eller *mulen* haft svårt att komma åt. Det faller sig naturligt att man på svårskördade ängar prioriterade virkesproduktion och/eller lövfoder framför skörd av gräshö. I boken "*Arvet – bilder och röster ur ett annat land*" av Henning Hamilton berättar Emanuel Jonsson från Ryssby utanför Ljungby i Kronobergs län hur han som barn i början av 1900-talet fick lära sig följande ramsa:

"Där lien ej kan slå och plogen ej kan gå, där kan ett träd få stå".

Visdomsord sprungna ur en praktiskt inriktad och självklar verklighet som var aktuell fortfarande för bara 100 år sedan.

Ljungheden kunde vara rik på träd och buskar

Ljungheden kan förekomma i många olika skepnader när det gäller utbredning av träd och buskar och den helt kala heden, som de flesta kanske tänker på, är bara en variant av många. Historiskt sett har även mer "savannartade" hedar med ett växlande inslag av enbuskar, betestuktade lövbuskar och vindpinade, vidkroniga lövträd och tallar haft mycket stor utbredning. Gränsen mellan ljunghed och gles, betad skog på utmarken var ofta flytande. På magra marker kan ljungen dominera markvegetationen även med ett stort inslag av träd och buskar. Även surskogen var ett vanligt inslag på hedarnas blötare partier.

På vissa delar av heden kunde också finnas ett rikt inslag av hårt betestuktade lövbuskar av ek, bok, asp, rönn etc. Betade lövbuskar skjuter rikligt med knoppar som är näringsrika och djuren återkommer gärna till de buskar de börjat äta av och som då inte får möjlighet att växa upp till träd. Det var vanligt att betesdjuren fick gå ute på heden vintertid och "*beta knopp*". Det atlantiska klimatet med milda vintrar är sannolikt huvudorsaken till att det västsvenska hedlandskapet växte fram eftersom betesdjuren vissa år kunde gå ute i stort sett hela vintern och dryga ut höet med att beta knopp, lövbuskar, ljunger med mera och på så sätt förhindrades att ny skog växte upp efter avverkningarna.

När ljunger och andra ris blev alltför grova och dominerande brändes heden tidigt på våren för att förbättra betet och på de nybrända markerna spirade mer smakliga gräs, örter och späd ljunger. Några år efter bränningen fick man ofta också en god skörd av lingon på heden. Vid en mer målmedveten ljunghedsskötsel brändes heden igen så snart ljungen slutit sig helt och grovnat, och ett normalt bränningsintervall var 5-10 år. Den jämnaste tillgången på bete fick man genom att årligen bränna en mindre del av den stora heden och att därigenom flera bränningsstadier fanns i en mosaikartad blandning. Föregående års bränna fungerade som en effektiv brandgata. Variationerna verkar dock ha varit stora både vad gäller bränningsintervall och storleken på de brända ytorna. Ljungerbränningarna upphörde i de flesta trakter i Halland under 1900-talets första decennier.

Det är oklart hur systematiska ljungerbränningarna varit i förlandatrakten under de senaste 200 åren, men uppgifter från slutet av 1600-talet och början av 1700-talet om att ljungen var grov och att man hämtade eneris på utmarken till att elda med antyder att det fanns delar av utmarkerna som då inte brändes särskilt regelbundet, förmodligen i mer oländig terräng. Dock är det mycket troligt att man brände av ljungheden då och då som ett självklart sätt att förbättra betet. Detta gjordes rutinmässigt och var inget man gjorde någon affär av eller ännu mindre satte på prant.

Andelen träd och buskar som inte klarade bränningen varierade mycket från år till år. Oftast överlever dock många vedväxter och till exempel björken har en god förmåga att utbilda en hård och skorpig bark på stammen som gör den ganska brandtålig. Dessutom är den nybrända marken en utmärkt gröningsbädd för frön av björk, asp, rönn, tall och andra lättspridda träd. Betestrycket på heden varierade också starkt mellan åren beroende på vinterklimatet och dessutom på hur stora djurbesättningar man för tillfället hade. Ibland gick boskapspest och andra sjukdomar hårt åt kreaturen och då kunde det ta några år att bygga upp antalet betesdjur igen, och träden fick möjlighet att expandera. Ljungheden är dynamisk när det gäller inslaget av vedväxter och har så varit genom historien.

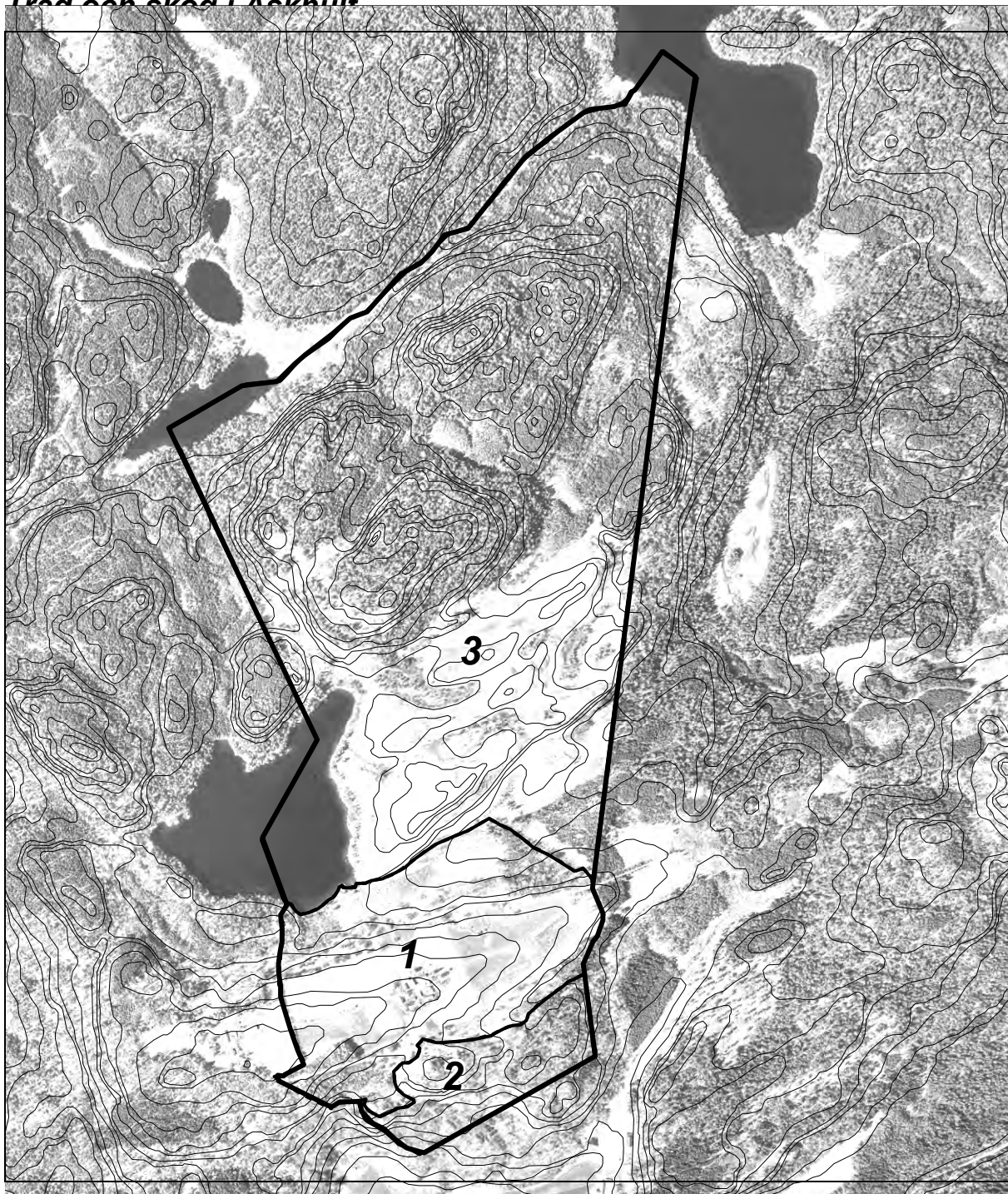

Förberedelser inför den första utmarksbränningen i Äskhult i modern tid, våren 2006.

Efter bränningen spirar ett gott bete för tamboskapen med gräs, örter och späd ljung. Dessutom kan lingonskörden bli stor efter något år.

Träd och skog i Äskhult

Kartan visar gränsen för kulturreseptatet Äskhult (135 hektar) och de delområden som beskrivs närmare i rapporten. (Ortofoto från 2004. Lantmäteriet, ur Geografiska Sverigedata. 106-2004/188-N)

1. Inägomarken (åker- och ängsgärdet), inklusive den lilla Swenslyckan i sydväst ("Löckan" på 1825 års karta). Bebyggelsen ligger precis söder om siffran 1.

2. Kalvhagen

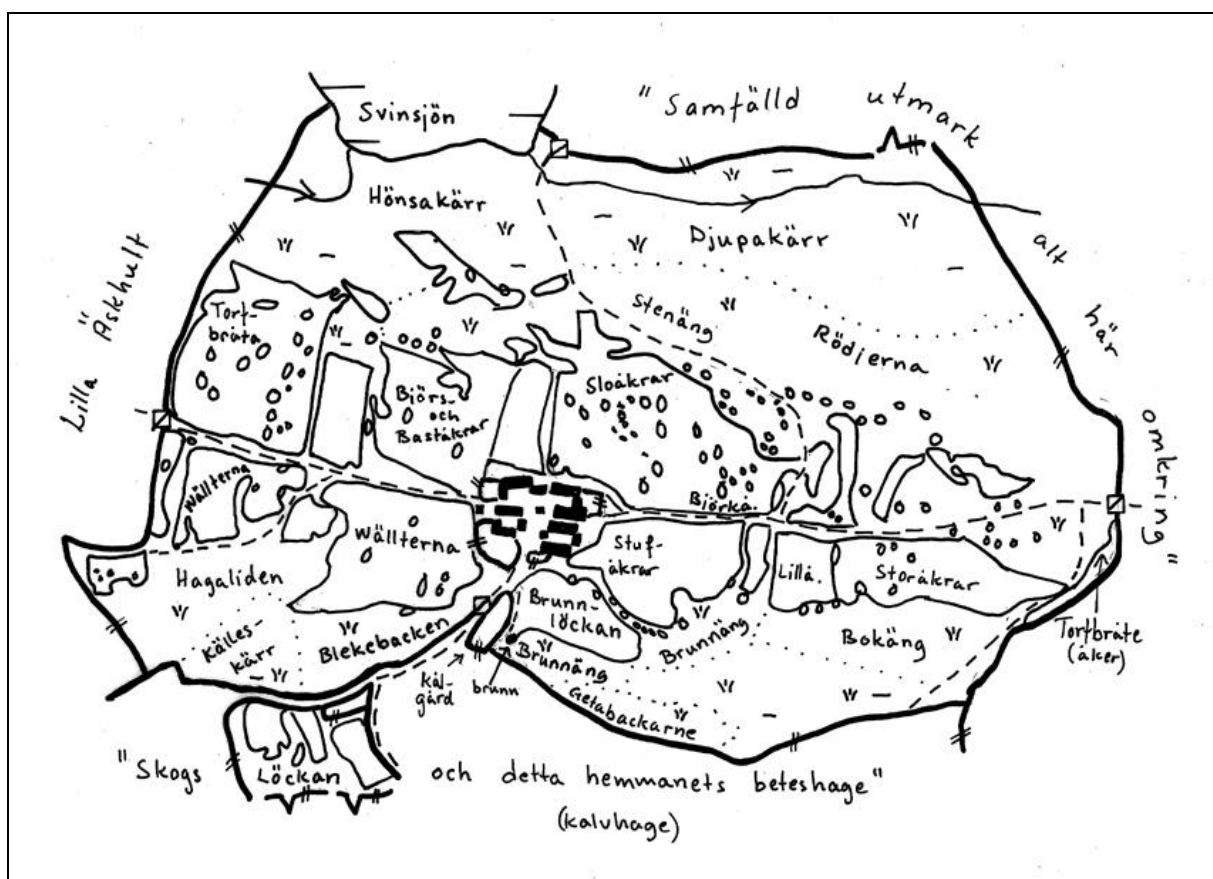
3. Norra utmarken. Detta är den del av den samfällda utmarken som tillföll Äskhult vid laga skifte 1869 och som nu ingår i kulturreseptatet.

Vid laga skiftet fick Äskhult också skogsskiften i Sönnerskogen sex kilometer sydost om byn och ängsskiften på "Maderna" en kilometer söderut, men dessa delar ingår inte i kulturreseptatet.

Inägomarken hade "ekeskog" och "surskog"

Den äldsta kartan som visar hur åkrarna och ängarna såg ut kring gårdarna i Äskhult gjordes 1825 inför storskiftet. På kartan finns inte några träd markerade, men det ska inte tolkas som att det saknades träd och buskar. Marknamn som *Björkärrar* och *Bokäng* antyder att det fanns en del lövträd och av de protokoll som lantmätaren förde vid storskiftet framgår att tillgången på skog i inägorna måste ha varit god: *"I afseende på skogen; förklarade Landtmätaren, att Ekeskogen är Kongl. Majjt och Kronan förbehållen: att i afseende på surskogen skola delägarne tillkalla 2:ne gode-män, som liqviderar skogen dem emellan och att den skogen, som icke kan liqvideras skall wara afbrukad inom sex år från denna dag, hwarefter skogen tillfaller jordägaren samt att ingen afbrukning å skogen wid answar må ske innan liqvidationen skedt"*. Denna paragraf återfinns ofta i karthandlingar från skiften i skogs- och mellanbygder där inägorna oftast var rikligt trädbevuxna.

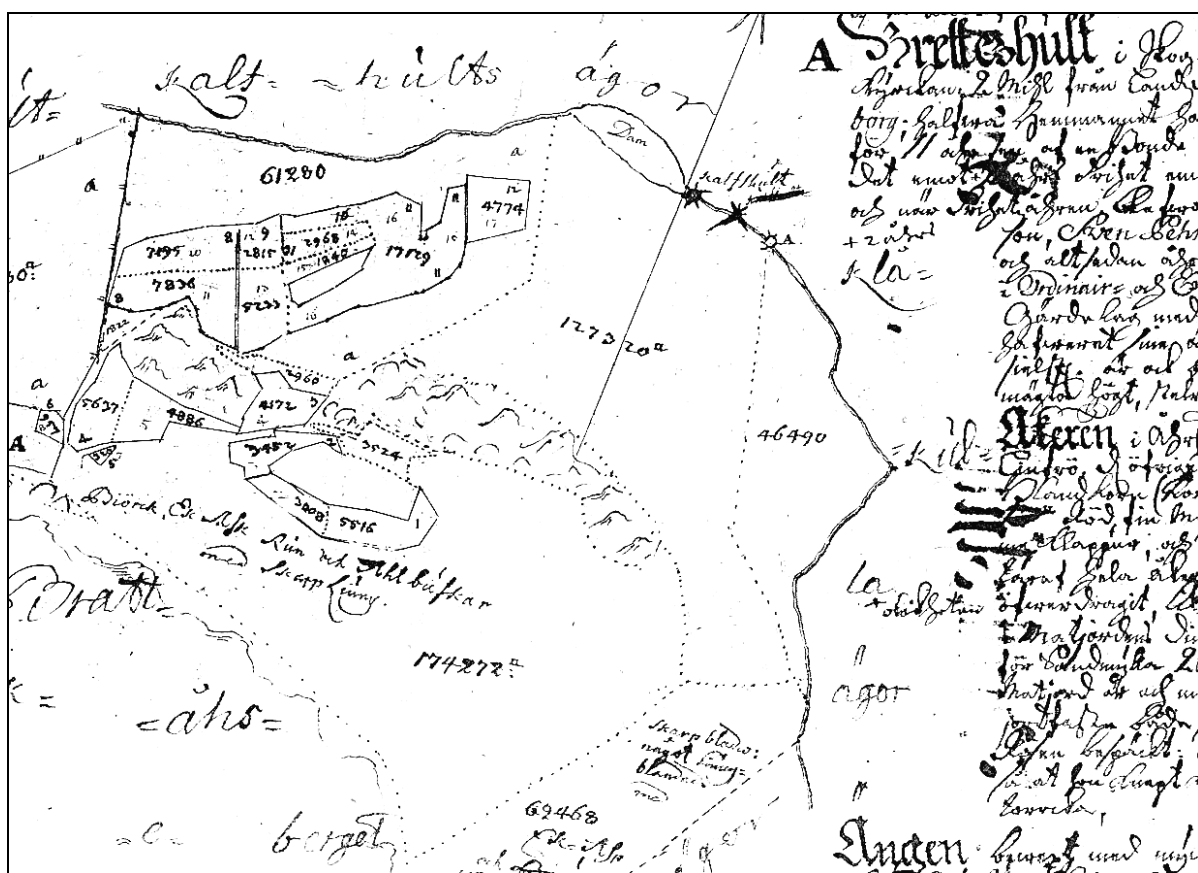
Man hade med andra ord tillgång till både ekskog och surskog kring gårdarna, som låg betydligt mer lummigt och skyddat jämfört med idag när snålblåsten ibland kan göra ett äskhultsbesök till en kylslagen upplevelse. Samma år som storskifteskartan upprättades besöktes byn av flottans besiktningsman Aron af Borneman och han noterade att det på inägorna fanns *"en hel hop (150) deraf 3 st stora vrak, små knut och ris eker, dessutom en hop ekebuskar"*. Däremot hittade han inte några ekar som dög till skeppsvirke.

Historiskt kartöversläg som visar Äskhults inägomark före storskiftet 1827. Flera åkernamn i plural, t ex "Stufäkrar", "Sloåkrar" och "Wällterna", antyder att åkrarna var mer uppdelade än lantmätaren återgett på kartan. Detta har också bekräftats av de arkeologiska undersökningar som gjorts i samband med att äldre åkerformer återskapats närmast husen. Vid restaurering av äldre tiders landskap med stöd av äldre kartor är det viktigt att ta hänsyn till att landskapet i verkligheten var ännu mer småskaligt och detaljrikt än vad kartan visar, inte minst när det gäller förekomsten av träd och buskar.

När Polheimer drygt 30 år tidigare besökte Äskhult hade han "uti Gerdet och Kalfhagen" kronstämplat fem stycken "fullmogna" timmerträd samt 35 tillväxande ekar som dugliga till skeppstimmer. Den samlade bild som växer fram är att det fanns gott om ek, men att de sällan fick växa upp till några träd som uppfyllde flottans kvalitetskrav därför att bönderna flitigt skördade ris, grenar och klenvirke (och kanske ibland även lite grövre virke) från ekarna, vilket formade dem till knutekar, risekar och ekebuskar i stället.

När kronan 1830 släppte eken fri på krono- och skattehemman fick bönderna möjlighet att lösa in sina ekar. Den 20 augusti 1832 betalade de fyra Äskhultsgårdarna 9 Banco vardera för de totalt 504 större ekar som räknades in och ytterligare 0,06 Banco för tillväxande ekar. Granngården Lilla Äskhult löste samtidigt in 176 stora ekar samt ett antal tillväxande för sammanlagt 15,04 Banco.

Hallands landsbeskrivning från 1729 anger att det på Äskhults inägor fanns "någon gammal, ofrucktbar ek och någon ahl". Landsbeskrivningen ger dock ofta en alltför negativ beskrivning av tillståndet. För Äskhult finns inte någon mer tillförlitlig samtida källa att kontrollera uppgifterna mot, varför ett annat exempel ges här.

För Brätteshult, några km öster om Äskhult, anger landsbeskrivningen att det på ängen endast fanns "någre gaml ock ung ek, björck och pill". Detta kan jämföras med en geometrisk avmätning från 1734 där lantmätaren beskriver att ängen var "bewäxt med mycken löfskog såsom ek, ask, asp, ung och g:l björck och ahl och hasselbuskar". Detaljbilden av kartan ovan visar också att det kunde finnas mycket lövträd på ljungebväxta marker genom följande delområdesbeskrivningar: "Björck, Ek, Ask, Rön och Ahlbuskar med skarp liung" och längst ner "Skarp bladwall; något Liungblandad med Ek, Asp och ung björck".

Surskogen på Äskhults inägor verkar ha varit riklig eftersom man vid storskiftet fick sex år på sig att likvidera eller avbruka den. Med likvidera menades att beräkna hur mycket surskog som fanns på de fyra gårdarnas respektive marker och som var så jämnt fördelad att man kunde behålla den som den stod. Var det däremot någon gård som fick mindre tillgång till surskog så kunde den gården som kompensation få en viss avbrukningsrätt under sex år på övriga gårdars marker. Surskogen var utspridd överallt i gårdet, både i ängarna och kring åkrarna och protokollet syftade sannolikt på alla de lövträd som inte var kronans och som är bra på att skjuta stubbskott eller rotskott när de avverkas, exempelvis björk, klibbal, hassel, rönn, sälg, ask, lind och asp. Vanligast var björk, klibbal och hassel men alla de nämnda trädslagen kan ha funnits i Äskhult vid denna tid.

Det har inte hittats några historiska uppgifter om metodiskt hamlade träd för lövfoder eller annat i Äskhults trakter. Bornemans kommentar (se avsnittet om "Flottans bes.män ...") om hamlade och allmänt skadade ekar i Förlanda socken bör nog främst tolkas som att bonden högg av begärliga eller skuggande ekegrenar när det ansågs befogat. Däremot kan man ha skördat löv till foder från uppväxande stubbskott av de lövträd som fanns, det var ju samtidigt ett sätt att tukta buskagen så att de inte bredde ut sig eller skuggade ängen för mycket.

Kalvhagen

Kalvhagen söder om gårdarna var vid 1800-talets början en samfällid beteshage till Äskhult och grannhemmanen Östra och Västra Skog. Hagen räknades till inägorna och den verkar ha varit rikligt trädbevuxen. År 1767 undertecknade de delägande bönderna ett kontrakt där vars och ens ansvar för hagens skötsel befastes och endast kalvar och i "*nödfall någon tidder* (dräktig) *ko*" tilläts beta här. Dessutom bestämdes att den delägare som högg "*något slags träd, ehvad det hälst wara må*" utan att ha samrått med övriga fick böta 5 daler silvermynt. I ett tingsprotokoll från 1768 regleras sockenskräddaren Johannes Larssons nyttjande av Swenslyckan, som låg i Kalvhagen invid nuvarande P-plats, och här talas också om skog i Kalvhagen. Skräddaren bedömdes ha tillräckligt med skog för husbehov inne i sin egen lycka (beskrivs som en "*liten parck af ganska ringa värde*" för äskhultsbönderna) och om han högg olovandes i övriga Kalvhagen skulle han bli vräkt från Swenslyckan.

Vid laga skifteskarteringen av Äskhult 1864-67 beskrivs hela Kalvhagen utom norra delen av Bastekullen som rikligt träd- och skogbeväxt och en del av den skogbevuxna marken betecknas samtidigt som äng. Skogen är inte beskriven till trädslag utom för ett parti ängsmark invid vägen i västra delen av Kalvhagen invid gränsen mot Skog som också beskrivs som ett "*alekärr*". Polheimer noterade år 1791 också en hel del tillväxande ekar av timmerkvalitet i Kalvhagens skog. I laga skifteshandlingarna för Östra Skog 1864 betecknas Kalvhagen som en "*skogspark*". Södra delen av ovannämnda våtmark hamnade vid skiftet på Skogs ägor och beskrivs här som torvmosse.

Utmarken

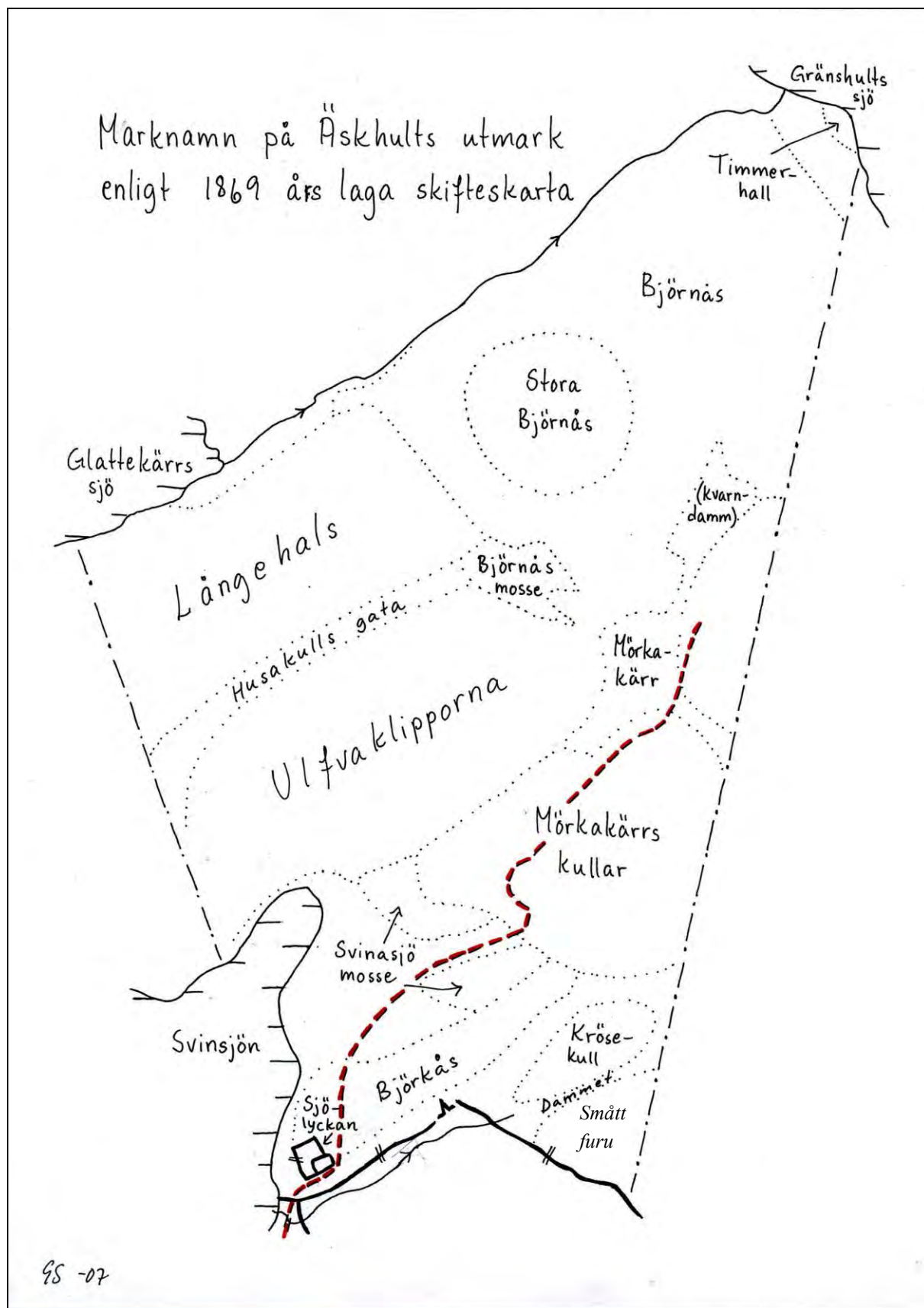
Den ca 100 hektar stora utmarken norr om byn ingår också i kulturreseptatet. Denna beskrivs dock inte närmre i det historiska materialet från den aktuella tiden, utan det handlar om mer översiktliga eller korthuggna kommentarer. I storskifteshandlingarna för Förlanda socken från 1798 beskrivs utmarken som *"bergaktig"* eller *"ljungmark"* och berg och ljung återkommer i flera andra källor. Det är ingen tvekan om att ljungheden härskade här, men om det var den kala och trädlösa heden som dominerade eller om det fanns mer buskiga och trädbevuxna partier i vissa delar går inte att få någon klar bild av med hjälp av källorna. På kronprins Karls karta från 1846 (se avsnitt "Ett landskap ...") är Äskhults utmark noterad som buskskogs- eller surskogsbevuxen, men kartan är så pass storskalig att man inte vågar tolka detta som en absolut sanning. Dock är det rimligt att anta att det förekom surkog på Äskhults utmark, i första hand i kärren och på andra blötare partier och att här också fanns enar och lövbuskage och enstaka större lövträd. Förmodligen växte här också ett antal vindpinade och vidkroniga tallar.

Laga skifteskartan från 1864 nämner inte heller träd på utmarken, förutom ett område i sydost på ca två hektar med "smått furu" gränsande till åkergärdet. Detta går dock inte att tolka som att all övrig utmark var trädlös. Att det furubeväxta partiet markerats betyder förmodligen att man just här betesskyddade träden för att kunna hugga timmer i framtiden.

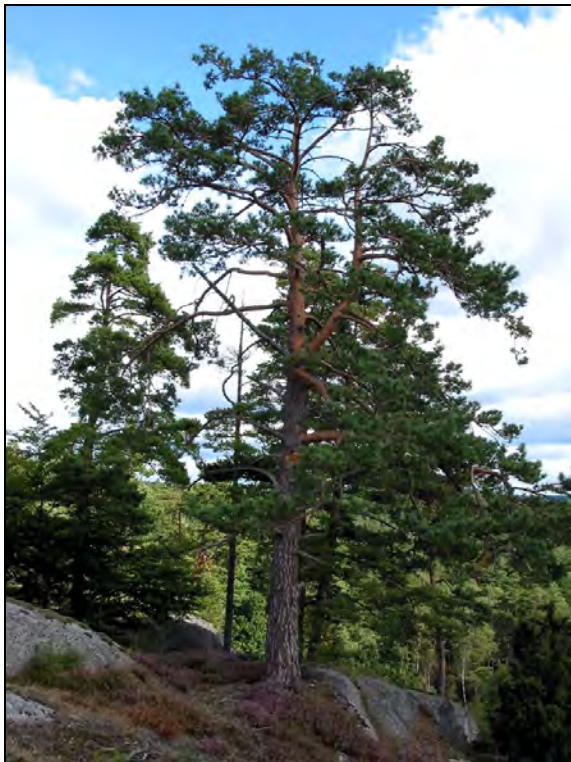
Bränning av ljungmarkerna för att få ny, späd ljung att växa upp var en i Halland allmänt förekommande metod för att upprätthålla en någorlunda gott bete. Även om det inte går att utläsa av källorna är det mycket troligt att det ljungbränts också på Äskhults utmark och att det därmed också funnits ett inslag av branddöda och -skadade träd och enbuskar på heden. Hur stora partier som brändes var gång och med hur långa intervaller kan man bara spekulera i, man brände antagligen när det behövdes.

Vy norrut över Djupakärr med Krösekull i bakgrunden. Namnet kan antyda att här ofta fanns gott om lingon (krösen är dialekt för lingon), troligen som en effekt av att man brände mer systematiskt hemmavid.

Marknamn enligt laga skifteskartan från 1869. I söder närmast inägorna fanns då ett område med "smått furu". Namnet Timmerhall längst i norr berättar om tidigare avverkad timmerskog.

På Äskhults utmarker finns kvar ett flertal äldre, vidkroniga tallar som visar att här tidigare varit mer öppna betesmarker.

Gammal, flerstammig björk på Ulvaklippornas höjder. Den här typen av lövträd av skiftande ålder kunde förr vara vanliga på vissa hedar.

I de branta sluttningarna långt ut på Äskhults utmarker finns klippskrevor och blockbranter där det var besvärligt för både mulen och yxan att komma till. På sådana ställen fanns ofta träd i hedlandskapet.

Äldre gran på Ulvaklipporna som kan vara av halländskt ursprung. Detta antyds av den gråa barken och att den har korta kottar. All planterad gran har däremot mellaneuropeiskt ursprung.

SKÖTSELSYNPUNKTER

Allmänt

Tillgången på vedväxter i markerna hade en avgörande betydelse för hur det var att leva i Äskhult för 200 år sedan. Det fanns ett ständigt behov av ris och virke till bränsle, redskap, byggnader med mera för den egna gården och detta var något som man försökte vara självförsörjande med. Fanns det ett överskott på vedväxter så öppnade sig även möjligheter att sälja vissa trävaror, vilket var nog så viktigt i en bondeekonomi baserad på mångsyssleri.

Vid denna tid pågick en omfattande handel med träprodukter. Tunnstäver av bok gick till städernas tunnbindare för vidare befordran till Bohusläns sillsalterier och brännved från den halländska skogsbygden var en attraktiv handelsvara i den mer trädfattiga slättbygden, de halländska städerna och i de relativt närbelägna storstäderna Göteborg och Köpenhamn. På många håll valde bönderna att själva elda med torv även i trakter där man hade tillgång på ved, som man i stället sålde med god förtjänst. Exempel på andra handelsvaror var träkol, pottaska, ekbark till lädergarvning, näver, trähantverk och timmer.

Ett problem är att de historiska källorna i allmänhet är ganska fragmentariska med uppgifter om den här sortens verksamheter och även om förekomsten av träd och buskar i markerna. Det går därför inte att få någon mer detaljerad bild av situationen i Äskhult vid den tiden och källorna har överhuvudtaget sällan den detaljeringsgraden att det går att dra negativa slutsatser av dem som till exempel att vissa trädslag inte har funnits bara för att de inte nämns. För att få en samlad bild av situationen har det varit nödvändigt att även titta på ett större omland när historiska uppgifter om Äskhult saknas eller är motstridiga. Risken är annars att det blir ett alltför storskaligt och starkt förenklat landskap som restaureras jämfört med hur det verkligen såg ut i Äskhult för 200 år sedan. Den bild som ges här bygger därför på en sammanvägning och tolkning av en lång rad källor av skiftande karaktär.

Något att ta hänsyn till är också det dynamiska samspelet mellan förekomsten av högskog respektive lågskog, som innebar att det under perioder med mer omfattande avverkingar blev buskigare av alla stubbskott i markerna, medan dessa kunde få växa upp till grövre träd igen i större omfattning under andra perioder. Denna dynamik var en del av det gamla bondesamhället och måste få pågå även i dagens Äskhult. Det går inte att säga att det ska finnas exakt si eller så många ekar eller hasselbuskar i markerna utan det handlar mer om att försöka tänka sig in i hur bönderna i Äskhult såg på sina marker för 200 år sedan och vilka val och prioriteringar man gjorde i skilda delar av markerna när det gällde att producera ängshö, spannmål och vedväxter av olika slag, samt vilka uttag av vedväxter man gjorde.

”*Mannaminnet*” är i detta sammanhang alltför kort för att kunna ge en bra vägledning. Surskogens skötsel och användning, hur man behandlade kronans ekar i Äskhult eller hur Björnåsarnas bergiga betesmarker mer i detalj såg ut före 1825 ligger dessvärre alltför långt tillbaka i tiden.

Träden och buskarna betyder mycket för hur man upplever landskapet och även för lokalklimatet. Dagens besökare i Äskhult möter ett helt annat landskap än vad folket i gårdarna hade runt omkring sig för 200 år sedan. De stora öppna åkrarna och betesvallarna existerade inte och inte heller den täta och mörka lövskogen i Kalvhagen, som man åker genom uppför backarna mot parkeringsplatsen. Tidigare var landskapet i dessa delar mer småskaligt och mosaikartat, med ett rikt inslag av lägivande trädgrupper och med buskzoner omväxlande med öppna, solexponerade gläntor. I ett sådant landskap är lokalklimatet

betydligt mer gynnsamt jämfört med dagens och detta är något som också måste vägas in i tolkningen av tidigare generationers levnadsbetingelser.

Det tar lång tid att restaurera ett sådant landskap och att forma träd och buskar så att de producerar den typ av virke som de gjorde förr och till ett utseende präglad av ”yxans flit”. Rent allmänt det var det betydligt buskigare i markerna för 200 år sedan än idag och detta åstadkoms bäst genom att låta träd och buskar gro och växa upp på ställen som är besvärliga för lien och mulen att komma åt. Redan idag kommer det en hel del vedväxter i anslutning till stenrösen, stengårdsgårdar, blockiga marker etc. och dessa får inte rutinmässigt röjas bort. Den typ av schablonartade röjningar som numera ofta görs i odlingslandskapet för att synliggöra stengårdsgårdar och odlingsrösen har ingenting med gammal hävd att göra, utan handlar mera om modern estetik och ibland också om ren städmani.

Målsättningen med hävden bör vara att försöka tänka som en bonde kan ha gjort för 200 år sedan, hur han på bästa sätt nyttjade sina marker och vilka uttag av virke han gjorde. Det handlar om skörd och huggning av ris och hasselkäppar, lite grövre bitar till ved, stängsel-snickeri- och övrigt husbehovsvirke till byggnader och redskap samt huggning av timmer. Dessutom har även ekbark skördats för försäljning till garverierna, pottaska bränts både för eget behov (som tvättmedel) och för avsalu etc.

Inägomarken

För 200 år sedan var Äskhults åker- och ängsmark rikligt trädbevuxen. På den torrare ängen, hårdvallen, och i rösen och på åkerrenar växte ek, hassel, vårtbjörk, bok, sälg etc och på sidvallsängarna, de blötare partierna nedtill på båda sidor av drumlinen, växte surskog av al, glasbjörk och en del ask. I protokollet till storskifteskarteringen 1825 stadgas att *”skogen”* på inägorna ska delas rättvist, likvideras, *”och att den skogen som icke kan likvideras skall vara afbrukad inom sex år ...”*. Denna paragraf återfinns ofta i karthandlingar från skiften i skogs- och mellanbygder eftersom inägorna här oftast var rikligt trädbevuxna och denna skog hade stort värde som lättillgängligt husbehovsvirke och ved.

Hårdvallsängen – den torra ängen

På kartan från 1825 har ett stort antal röjningsrösen och större jordfasta stenar markerats. På och invid rösen och vid stenarna, där varken lie, mule eller årder kom åt, växte träd och buskar. Nutida åkerrestaurering visar att åkrarna delvis var uppdelade i långsmala tegar (syns inte på storskifteskartan) och i renarna mellan de smala åkertegarna växte också träd och buskar. Här högg man med jämna mellanrum när det behövdes för att få ljus och samtidigt fick man en röjgödslingsseffekt i åkrarna. Även björnbär trivs vid gårdsgårdar och rösen och en del bör lämnas att bära frukt som gärna kan skördas.

År 1832 löste äskhultsbönderna in drygt 500 större ekar på sina marker (och ett okänt antal mindre) och de flesta växte med all sannolikhet i hårdvallsängen, invid rösen eller stora stenar eller fritt i ängen. E del träd och buskar som dyker upp framöver ute i ängen kan gärna lämnas att etablera sig. Eftersom stora delar av ängsmarken i dagsläget betas kan det bli aktuellt att betesskydda en del unga trädplantor och hasselbuskar tills de når över beteshöjd.

Sidvallsängen – den blöta ängen

På inägornas låglänta blötare ängsmarker längs båda sidor av drumlinen har äskhultsbönderna haft sin surskog. Framför allt har alen trivts här men också björk och ask. I de delar som åter hävdas som slätteräng spirar många nya plantor och buskar med stubbskott. I de slätare, lättslagna partierna gör det inget om de flesta plantor slås av men i mer svårtillgängliga avsnitt, t ex längs bäcken och vid stenmurarna och andra steniga partier bör träd och buskar få växa till sig. Efterhand kommer det att behöva röjas även här, när och hur mycket får styras av erfarenhet och behov. Målsättning bör vara att här ständigt ska finnas surskog av främst al och björk i alla stadier för att kunna skörda ris till brödbak i stenugnen, redskap och husgeråd, trätoffelbottnar, ved etc. på samma liknande sätt som förr.

Dagens sidvallsäng är frodigare till gräsväxten än vad den var för 200 år sedan som ett resultat av ohävd, kvävenedfall och konstgödning av inägorna under första halvan av 1900-talet. Denna effekt kommer att klinga av efterhand till förmån för blomrikedomen, eftersom ängen nu slås kontinuerligt och höet förs bort.

"Där lien ej kan slå och plogen ej kan gå, där kan ett träd få stå."

En del av de träd och buskar som kommer i rösen och längs stenmurar bör lämnas kvar för att sedan förnyas vid behov.

Stubben invid röset efter en flerstammig ek talar sitt tydliga språk. Unga självsådda plantor på liknande ställen av ek och andra lövträd kan gärna gynnas för framtiden.

I Stenängs och Rödjernas sluttningar mot Djupakärr växer kransrams och skogskovall, växter som trivs med den halvskugga som en trädbevuxen äng ger.

Kalvhagen

Kalvhagen, samfällad mellan Äskhult och Skog, var för två hundra år sedan en rikligt trädbevuxen beteshage där det bland annat fanns tillväxande ekar av timmerkvalitet och al på blötare partier som också beskrivs som äng. Av källmaterialet att döma verkar man ha varit angelägen om att betestrycket inte skulle bli alltför hårt och uttaget av virke var noggrant reglerat mellan bönderna, troligen för att skogen i Kalvhagen betraktades som värdefull. Den beskrivs på några ställen som "*parck*" eller "*skogspark*" vilket ungefär kan tolkas som "avgränsat skogsområde". I laga skifteshandlingarna för Skog nr 2 från 1887, då hagen fortfarande var samfällad mellan Äskhult och Skog, beskrivs den som bevuxen "*med skog*" (då samfällad troligen endast beträffande betet, inte virkesuttaget). Idag finns ett mindre inslag av äldre, senvuxna ekar som kan vara uppåt 150 år gamla, men i övrigt har de befintliga träden vuxit upp under 1900-talet.

I Kalvhagen finns flera naturvårdsintressanta växter som styrker bilden att den förmodligen har en lång historia som lövträdsrik mark. På flera äldre ekar öster om vägen växer bland annat lavarna mussellav (rödlistad som hänsynskrävande) och tjärfläck medan den tidigare rödlistade skuggmossan växer i alsumpskogen väster om vägen. På en klipphäll i skogen sydväst om parkeringsplatsen växer slanklav och väster om vägen och P-platsen finns också mindre bestånd av blåsippa och kransrams. Samtliga dessa arter lever och trivs i skogar eller lundar och flera av arterna har dessutom en svag spridningsförmåga, vilket indikerar att de förmodligen har funnits i området sedan lång tid tillbaka. Det finns även äldre uppgifter om att lundväxten vätteros förekom Äskhults marker söder om husen och förmodligen är det Kalvhagen som åsyftas.

Målet för skötseln bör vara en trädrik hagmark med en omväxlande struktur av fristående, vidkroniga solitärer, mer slutna buskage och träddungar med yngre lövträd och tall och även ett inslag av enbuskar och öppna ljusluckor med ljunghedsvegetation. De ovan angivna arternas förekomst i hagen ger en god vägledning för var det bör finnas en mer sluten lövhagmark och var det finns senvuxna, äldre ekar som bör bevaras. I målsättningen bör ingå att bevara en gynnsam miljö för dessa arter, som mycket väl kan ha funnits i området för 200 år sedan och även längre tillbaka i tiden. Större ljusluckor och kraftigare utglesningar av skogen bör därför ske i andra delar av hagen.

Ek och björk med ett inslag av tall bör vara dominerande trädslag. I vissa delar med tjockare jordtäcke trivs boken och i sumpigare partier växer gärna alen upp och dessa trädslag bör få finnas kvar där de växtliga förutsättningarna är gynnsamma. Även andra lövträd som hassel, sälg, asp och rönn bör ingå i Kalvhagens trädbestånd. En periodisk och kontinuerlig plockhuggning av grenar, stubbskott eller enstaka träd bör göras för att underhålla och bevara hagens karaktär.

Betestrycket bör inte vara alltför hårt. Under den aktuella historiska tiden betades hagen av säsongens kor med kalv från Äskhult och Skog och även dräktiga kor som man ville ha under uppsikt, medan merparten av byns djur gick på utmarksbete.

Utmarken

Eftersom det inte går att få reda på exakt hur träd- och buskskiktet tedde sig på den ”bergaktiga” och ”ljungbevuxna” utmarken för 200 år sedan, får det betraktas som gott nog att rekonstruera den efter en bild av hur här troligen såg ut.

Här gick djur på bete, nöt, får, eventuella hästar och getter, förmodligen en stor del av året och i varierande antal mellan åren. Om betet behövde förbättras var det en självklar och rutinemässig sak att bränna av ett lagom stycke av marken där ljungen blivit för grov för att få nya, spåda och smakliga plantor. I blötare, sumpiga partier och på mer oländiga ställen i bergranter eller blockig terräng där betesdjuren inte gärna gick fick träd och buskar bättre möjligheter att växa till sig och här avverkade man naturligtvis också vid behov, ris, bränne, timmer etc.

Målet bör vara att rekonstruera ett troligt utseende på utmarken, med surskog i olika stadier i blötare partier, lövbuskage och tall i den mer blockiga, branta och oländiga terrängen och ute på den mer öppna ljungheden enstaka enar och större, vidkroniga och vindpinade lövträd och tallar. Strukturen bör ge ett småskaligt och mosaikartat intryck, med markvegetationen dominerad av ljung av olika ålder och grovlek. Betes- och bränningspåverkade träd och buskar bör idag, liksom förr, vara självklart inslag.

Bete

Utmarken var en del av en större betesmark, samfälld mellan Äskhult nr 1 och 2 och flera andra hemman i nordvästra Förlanda socken, bl a Förlanda kyrkby, Axtorp, Skår och Skog. Djuren hade, enligt en rågångsutstakning från 1799 mellan Förlanda och Fjärås socknar som gjordes i främsta syfte att reglera virkesuttaget, också rätt att söka sig norrut och in i Lygnerskogen i Fjärås socken för att beta.

Hela Äskhults del av utmarken/betesmarken stängslades in vid mitten av 1990-talet och sedan år 2005 är fårstängsel uppsatt, vilket gör det möjligt att släppa både nöt, hästar, får och getter på bete. Den tillgängliga djurbesättningen bör få gå här så långt in på hösten som det bedöms möjligt. I historisk tid har antalet djur på bete varierat kraftigt mellan åren och det kan det få göra i framtiden också. En rimlig gissning är att de fyra gårdsbruken i Äskhult i genomsnitt tillsammans ägde ett 20-tal kor, ibland färre, ibland fler, kanske fyra hästar, ett femtontal får och eventuellt några getter (beräknat efter Palm 1998). Djuren för 200 år sedan var mindre än dagens och åt därmed inte lika mycket men rent generellt kan man säga att eftersom utmarkens bördighet är betydligt större idag (beroende på kvävenedfall och lagrad näring under senare skogbevuxen och obetad tid) tål den ett större betestryck jämfört med det historiska under en lång tid framöver. Med tanke ett större näringsinnehåll och den röjgödslingsseffekt som följer efter avverkningarna behövs det under en överskådlig framtid förmodligen ett något större djurbestand på heden jämfört med de 20 kor med kalv, 50 skogsfår och någon häst som under senare år har betat här. Samtidigt måste betets effekter utvärderas kontinuerligt så att förändringar i betestrycket kan göras om det behövs.

Bränning

Utan tvekan har ljungbränning varit en återkommande aktivitet på Äskhults utmark för 2-300 år sedan och kanske tidigare, så länge den har haft en öppnare hedkaraktär. När betet behövde förbättras brände man större eller mindre partier för att få ny, späd, näringsrik och smaklig ljung att växa upp. Förmodligen var bränningen mer frekvent och metodisk närmare byn för

att djuren hellre skulle hålla sig här, under bättre uppsikt, och oftast brändes sannolikt bara mindre partier på något eller några hektar åt gången. Bränningar som övergått i vådeld har säkerligen också förekommit liksom sommarbränder orsakade av blixtnedslag.

Bränningsbehovet är nu stort efter ett troligen sekellångt uppehåll och efter de omfattande granskogsavverkningar som gjorts under senare tid i syfte att återställa utmarkens utseende för den aktuella tiden. Granavvecklingen är nu slutförd och har resulterat i drygt 60 hektar öppen mark som ska återföras till ljunghed. I början av maj 2006 brändes ca 7 hektar av marken och i april 2007 brändes ca 9 hektar och årliga ljunghedbränningar bör vara en standardåtgärd när vårtorkan sätter in. Bränningsintervallen bör vara tätare på den lätt tillgängliga heden närmast inägomarken och efterhand kanske Krösekull invid inägoegränsen, som en effekt av bränningen, åter bli ett bra lingonställe.

De mer avlägsna hedpartierna kan brännas mer sporadiskt och det kan också ge en tidstrogen bild att även låta elden under kontrollerade former ”smita” in i det väl avgränsade skogspartiet på Stora Björnås. Den typen av vådabränder i samband med ljunghedbränningar var förr vanliga.

Återkommande inventeringar av floran i Äskhult pågår sedan 1990-talet och några av provytorna ligger på utmarken inom de kalavverkade och nu också avbrända ytorna. Här finns en unik chans att följa upp vilken fröbank som finns kvar i marken och hur den gynnas av brand. Även inventeringar av insektsfaunan – steklar, spindlar och fjärilar - har inletts på både inägor och utmark.

Bevara ursprunglig gran

För 2-300 år sedan var granen sällsynt i dessa trakter och restaureringen av Äskhults utmark bör ske med detta i åtanke. På utmarken finns enstaka äldre granar som, av utseendet att döma sannolikt är av ursprunglig halländsk proveniens. Dessa bör få stå kvar och även få ge upphov till nya granar i en mindre omfattning. All annan gran, inplanterad på utmarken kring sekelskiftet 18/1900 och senare, är av kontinental sort och hör inte hemma i Äskhult. Arbetet med att avveckla granodlingarna är nu i stort sett avslutat och de självsådda plantor från odlad gran som finns kvar bör röjas bort.

REFERENSER

Källor

Protokoll från Fjäre Härads sommaring 2/6 1731. *Dombok – Fjäre Härad 1730-32*. Mikrofilm KL4494

Riksarkivet

af Borneman, Johan Aron. 1825. Journal öfver Skogsundersökningar i Hallands Län År 1825. Krigsexpeditionen F1:6.

Kronprins Karls karta över Sveriges skogar 1846.

Skatteköpshandlingar 26 nov. 1793 ang. ”Hemmanet nr 2 Lilla Eskhult”. Kammarkollegiet, Andra provinskontoret, 1794-95.

Lunds Landsarkiv

Polheimer, Johan Magnus. 1793. TABELL Öfver De uti Hallands Län, på nedan nämnde Krono-Skatte-ägor befintelige Ekar, Bokar och Masteträd m.m., som för Kongl Maj:ts och Kronans Behof Stämplade och Fridlysta blifvit: (LLA: Hallands landskanslis handlingar angående skogar 1791-92, E1:1)

Register öfver protocoller å lösen för ekeskog på stadsjord samt krono och skatte hemman i Hallands län bestämd af socken-kommittéer åren 1831, 1832 och 1833. Hallands landskontors särskilda handling rörande adm. och hush. i Halland 1831-33. GXII:26.

Lantmäteriets forskningsarkiv i Gävle

Söderling, Johan. Jordrevnings- och avmättningsprotokoll 1687-89. N1:1-380.

Lantmäteriets arkiv i Halmstad

Lögnerskogen, jordprovning samt rågångsutstakning mot Förlanda socken. Upprättad 1783-99. Fjärås s:n akt 31.

Geometrisk Charta öfver Brettshult. Upprättad 1733. Förlanda s:n akt 11.

Storskifte av Förlanda sockens utmark. Karta upprättad 1798-99 och fastställd 1829. Förlanda s:n akt 19.

Charta öfver inägorna till Krono Skatte Hemmanet Äskhult. Upprättad 1825 (inför storskiftes delning). Förlanda s:n akt 22.

Laga skifte av ägorna till hemmanen Förlanda, Stomgården, Hyltegården, Bosgården, Skår Nr 1 & 2, Axtorp, Nr 1 Eskhult, Nr 2 Skog samt Förlanda kyrkas jord. Kartan upprättad 1864-67 och fastställd 1869. Förlanda s:n akt 39:1-2. (kartdel 39:2 över Äskhults in-och utägor).

Laga skifte av Skog nr 2. Kartan upprättad 1887 och fastställd 1888. Förlanda s:n akt 51.

Arkivmaterial med anknytning till Äskhult, sammanställt av Ivar Larsson, Tvååker. Innehåller bl a utdrag ur Fjäre Härads tingsprotokoll under åren 1723-1771.

Litteratur

Ekeland, Kelvin & Höglén, Stefan & Jönsson, Bosse. 1993. *Äskhults gamla by*. Länsstyrelsen i Hallands Län, Meddelande 1993:16.

Frisk, Michael & Larsson, Krister. 1999. *Agrarhistorisk landskapsanalys över Hallands län*. Landskapsprojektet 1999:7. Utgiven av Riksantikvarieämbetet i samarbete med Landsantikvarien och Länsstyrelsen i Hallands län. Stockholm.

- Fritz, Örjan. 2000. *Förteckning över rödlistade och regionalt intressanta arter i Hallands län 2000*. Länsstyrelsen Halland, Meddelande 2000:12.
- Grill, Erik. 1954. Hallands städer. *Hallands historia, del 1*. Halmstad.
- Hallands landsbeskrivning 1729, Fjäre fögderi*. Tryckt utgåva, Del I-IV 1984-90. Halmstad.
- Hamilton, Henning. 1995. *Arvet – Bilder och röster ur ett annat land*. Kalmar.
- Kuylensstierna, Jan. 1995. *Kärlväxtfloran kring Äskhults by i Förlanda socken, Hallands län*. Manuskript. (Inom Projekt Hallands flora).
- Larsson, Stig R. 1993. *Äskhult – 1700-talsbyn i Halland och dess sista invånare*. Utgiven av Stiftelsen Äskhults gamla by. Kungsbacka.
- Larsson, Sven. 2004. *När hallänningarna blev svenskar – Ett dramatiskt nationalitetsbyte 1645-1720*. Utgiven av Läns museet Halmstad och Länsstyrelsen Halland. Emmaboda.
- Malmström, Carl. 1939. *Hallands skogar under de sista 300 åren*. Meddelande från statens skogsförsöksanstalt, 31. Stockholm.
- Nordström, Olof. 1989. *Bärkraftsproblem och markanvändning i det förindustriella Sydsveriges skogsbygder*. Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi vid Lunds universitet. Rapporter och Notiser: 91.
- Palm, Lennart Andersson. 1998. Efterblivenhet eller rationell tidsanvändning – frågor kring det västsvenska ensådet. *Ett föränderligt agrarsamhälle – Västsverige i jämförande belysning*. Västsvensk kultur och samhällsutveckling, Rapport nr 8. Göteborgs universitet.
- Rietz, Johan Ernst. 1862-67. *Svenskt dialektlexikon – Ordbok öfver svenska allmogespråket*. Fotolitografisk upplaga 1962. Lund.
- Segerdahl, H. F. 1843. *Handledning för skogars indelning, afverkning och återsådd*. Vänersborg.
- Simonsson, Gunilla. 2001. *Hallänningens skog. En dansk-svensk historia*. D-uppsats vid historiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Öhman, Staffan. 2001. *"Flere händer äro efter hvarje pinne" – Om trädförekomsten i och kring Äskhult under ljunghedens tid*. Institutionen för data och affärsvetenskap, Högskolan i Borås. Uppsats. (Inom kursen: Hallands kulturarv och historiska samhällsutveckling).

